

murów określających rozpiętość korpusu nawowego, kryje pierwotne relikty (potrzebne są badania architektoniczne i archeologiczne). Jest to duża rozpiętość około 13 metrów. Wykroj okna w nawie otwierającego się od południa na dzisiejszy chór muzyczny, odbiega od pozostałych, co może świadczyć o jego najstarszym charakterze. Pierwotna wysokość korpusu nawowego mogła sięgać gzymsu obiegającego obecnie wewnątrz, a wspomniany wyżej otwór w wieży otwierałby się w kierunku przestrzeni między ewentualnym stropem a więźbą dachową. Taką bryłę zda się potwierdzać występowanie ponad tym gzymsem drugiej galerii nowszych okien o wykroju renesansowym. Ponadto pierwotną geometrię szczytu zachodniego wydaje się wyznaczać zachowany uskok na północnej krawędzi fasady zachodniej. (oznaczony na il. 1). Takie elementy jak: położenie osady na pierwotnym szlaku handlowym z Wielkopolski i Śląska na

Litwę i Ruś, strategiczne położenie przy przeprawie na Wiśle, pozostałość po gródku w postaci wolnostojącej wieży³, wskazują na realność łączenia tych elementów i określenia osadnictwa na tym terenie jako efekt domeny książęcej z charakterem zachowanych relikwów budownictwa, (wieża i kościół emperowy z wieżą w fasadzie zachodniej) typowym dla fundacji rycerskiej XIII w.⁴

Na marginesie tego komunikatu autor sygnalizuje zwrócenie swej uwagi na pierwotny kościół (dzisiaj kaplica św. Anny) w Janowcu n/Wisłą. Posiada on pewne cechy łączące tego typu fundacje jakich można się spodziewać w Kazimierzu Dolnym i być może Janowcu.

Od września 1975 r. autor zajął się tym tematem, dalsze badania dadzą pełniejsze dane pozwalające być może sprecyzować a nawet datować omawiane wyżej obiekty w Kazimierzu i Janowcu.

Wojciech Koziejowski

ZARYS HISTORII WŁÓKIENICTWA NA ZIEMIACH POLSKICH DO KOŃCA XVIII WIEKU. Red. J. Kamińska, I. Turnau. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966

Wydana w 1966 r. zbiorowa praca pod red. Janiny Kamińskiej i Ireny Turnau *Zarys historii włókiennictwa na ziemiach polskich do końca XVIII wieku* stanowi obszerne studium całokształtu wytwórczości włókienniczej w Polsce we wszystkich jej przejawach od starożytności aż do końca XVIII w.

Z ukazanej do tego czasu okazałej liczby publikacji z dziedziny włókiennictwa tylko niektó-

re, i to przeważnie z ubiegłego stulecia czy też z początku XX w., prezentują stan badań nad włókiennictwem albo stanowią pewną próbę całościowego ujęcia powszechnej historii różnych branż włókienniczych¹. Poza tym ukazały się nieliczne pozycje o charakterze przyczynkowym, dotyczące produkcji włókienniczej w poszczególnych miastach czy regionach Polski². Zebrano

³ Na romański charakter stylowy wieży wolnostojącej tzw. stołpu w Lublinie leżącym na tym samym szlaku handlowym, w ówczesnej dzielnicy krakowsko-sandomierskiej, siedzibie kasztelana, zwrócił uwagę W. Koziejowski („Studia i Materiały Lubelskie” Muzeum Okręgowe w Lublinie, z. VIII), oraz omówienie tej pracy w Rocznikach Humanistycznych (23:1975 z. 5) — tym samym autor widzi realność wiązania rodowodu wieży w Kazimierzu z XIII wiekiem.

⁴ A. Tomaszewski. *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi*. Wrocław 1974 s. 155-174.

¹ Ł. Gołębiowski. *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów do chwili obecnych, sposobem dykcjonarza ułożone i opisane*. Warszawa 1830; J. Kołaczkowski. *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*. Lwów 1905; E. Świejkowski. *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i hafciarstwa*. Kraków 1906.

² E. Makowska-Gulbinowa. *Wileńskie cechy tkackie do roku 1795*. „Ateneum Wileńskie” 1924 z. 5-6; S. Herbst. *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*. Toruń 1933; W. Długoborski. *Wrocławski przemysł tekstylny w XVIII w.*, „Sobótka” 5:1950; J. Kamińska. *Tkaniny z osady rzemieślniczo-rybackiej z XII-XIII wieku w Gdańsku*. „Polska Sztuka Ludowa” 1952 nr. 2 s. 74-76; F. Kotula. *Łańcucki ośrodek tkacki w XVII i XVIII wieku*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2:1954 nr 4; M. Bogucka. *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*. Wrocław 1956; J. Deresiewicz. *Produkcja sukienicza i sukienicze znaki towarowe w Wielkopolsce w 2 poł. XVIII w.* W: *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*. T. 1. Poznań 1956 z. 2; W. Hołubowicz. *Opole w wiekach X-XII*. Katowice 1956; J. Kamińska, A. Nahlik. *Włókiennictwo gdańskie X-XIII wieku*. Łódź 1958; S. Krakowski. *Sukienicтво w Częstochowie na tle rejonu do połowy XVII wieku*. „Rocznik Łódzki” 1:1958 s. 149-162.

także i opublikowano wiele cennych materiałów etnograficznych odnośnie do tkactwa wiejskiego. W naszym stuleciu liczba publikacji powiększyła się o opracowania szczegółowe na temat pojedynczych obiektów czy też grup z dziedziny włókiennictwa, w tym szczególnie tkanin wzorzystych i haftów³. Nikt jednak nie próbował dotychczas przedstawić całościowych i syntetycznych wyników badań w jednej pozycji, dokonano tego dopiero w omawianej tu pracy

Zarys historii włókiennictwa na ziemiach polskich do końca XVIII wieku składa się z trzech części, z których każda zawiera szereg rozdziałów ukazujących w układzie chronologicznym historię włókiennictwa w najszerszym pojęciu. Uwzględniono następujące dziedziny: płóciennictwo, sukienictwo, filcownictwo, dziewiarstwo, tapisjerstwo, koberciennictwo, kilimiarstwo, pasamonictwo, namiotnictwo, persjarstwo, tkactwo jedwabne, koronkarstwo i hafciarstwo, a także związane z nimi zagadnienia surowca, farbiarstwa, sprzętu tkackiego oraz konsumpcji i rynku zbytu wyrobów włókienniczych.

Pierwsza część książki obejmuje zagadnienia wytwórczości włókienniczej w starożytności, związanej z krosnem pionowym oraz włókiennictwa okresu wczesnofeudalnego, opartego przeważnie na krośnie poziomym. W każdym z rozdziałów uwzględniona została krótka charakterystyka gospodarki człowieka na terenach środkowoeuropejskich. Szerzej omówiono te zagadnienia w odnie-

sieniu do ziem polskich, podkreślając uprawę roślin włóknistych, hodowlę zwierząt wełnodajnych jak również dokładnie przedstawiono techniki włókiennicze.

W części II i III omawianej publikacji znajdują się rozdziały dotyczące zagadnień surowca krajowego i importowanego. Zawarta jest tam również charakterystyka procesu produkcji, doskonalenia się form rzemiosła tkackiego; porusza się także problem tworzenia się manufaktur włókienniczych. W dalszych rozdziałach II i III części zanalizowane zostały poszczególne gałęzie włókiennicze od prostych tkanin odzieżowych aż do bogatych tkanin dekoracyjnych jedwabnych i wełnianych. W zakończeniu podano spis bibliografii polskiej, dotyczącej podstawowych zagadnień włókiennictwa oraz niektóre ważniejsze pozycje zagraniczne. Uwzględniono również słownik terminologiczny technik tkackich, narzędzi i trudniejszych wyrazów z zakresu włókiennictwa.

Bazę *Zarysu historii włókiennictwa* stanowią źródła archeologiczne, uboższe odnośnie do okresów wczesnych, bardziej bogate w następnych epokach, dotyczące wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych. Oparto się również na bogatych zasobach tkanin nagromadzonych w muzeach.

Aby powstał pewien obraz procesów obróbki włókien, ustalenia technik i budowy sprzętu tkackiego, skorzystano ze współczesnych materiałów, jakie przetrwały w kulturze ludowej. Pomocni-

³ A. Bochnak. *Gobeliny katedry z historii Jakuba*, „Prace Komisji Historii Sztuki PAU” 10:1952 s. 61-77; A. Bochnak, J. Pagaczewski. *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków 1959; C. Buchwald. *Aus dem Nachlass des Kanonikus Helentrenteur*. W: *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*. Neue Folge. Bd. 8. Breslau 1924 s. 74-78; Z. Butrymowicz. *Polskie tkaniny dekoracyjne XVI-XVIII wieku*, „Przemysł Włókienniczy”. Biuletyn Instytutu Wzornictwa Przemysłowego 1955 nr 6. s. 11 n.; M. Gębarowicz, T. Mańkowski. *Arrasy Zygmunta Augusta*, „Rocznik Krakowski 29: 1937; M. Gutkowska-Rychlewska. *Seria drukowanych opon flamandzkich Piotra Woutersa z Antwerpii*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 3:1953 s. 122-148; M. Gutkowska-Rychlewska, M. Taszycka. *Polskie hafty średniowieczne. Katalog wystawy*, Kraków 1967; J. Hułm. *Polska tkanina dekoracyjna od arrasów do drukowanych kretonów*, „Wiedza i Życie” 1960 nr. 8 s. 466-472; T. Kruszyński. *Ornat i dalmatyki z Żywca*, Kraków 1927; tenże. *Ornat Piotra Kmity i ołtarz św. Antoniego fundacji Kmitów w katedrze wawelskiej*, Kraków 1930; tenże. *Racjonal z daru królowej Jadwigi w skarbcu katedry wawelskiej*, Kraków 1927; tenże. *Ostatnie wyniki badań nad pasami polskimi*, Kraków 1939; tenże. *Pasy polskie wyrabiane w Niemczech i we Francji*, „Prace Komisji Historii Sztuki” 4:1927; T. Mańkowski. *Kobierce Mazowieckie*, „Studia Pomorskie” 1:1957 s. 357-369; tenże. *Pasy Polskie*, „Prace Komisji Historii Sztuki” 7:1937/1938; tenże. *Polskie tkaniny i hafty XVI-XVIII wieku*, Kraków 1954; tenże. *Kobierce perski w skarbcu katedry krakowskiej*, „Sprawozdania PAU” 1950 nr. 7 s. 455-458; tenże. *Namiaty i namiotnictwo w Polsce*, „Sprawozdania PAU” 1952 nr. 2 s. 66-69; tenże. *Pasy polskie wyrabiane we Włoszech*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 3/4:1946 s. 241-243; M. Morelowski. *Arras z historii rycerza z labędziem w kościele św. Katarzyny w Krakowie*, Kraków 1915; tenże. *Arrasy wawelskie Zygmunta Augusta*, „Sztuki Piękne” 1:1929. tenże. *O nieznanym tapiserach tkanych dla Polski w XVI, XVII i XVIII w.* „Sprawozdania z Czynności Posiedzeń PAU” 32:1927; tenże. *Wartość historyczna i artystyczna gobelinów katedry wileńskiej*, Wilno 1933; M. Przędziwiecka. *Zagadnienia genezy haftów kaszubskich*, „Polska Sztuka Ludowa” 1958 nr 3 s. 131-150; M. Szczyrkówna. *Hafty zarownieckie*, „Zeszyty Naukowe UP”. Historia Sztuki 1960 w. 2 s. 159-227; M. Taszycka. *Z zagadnień związków hafciarstwa wieku XV z grafiką*, Wrocławski ornat z Ukrzyżowaniem, „Biuletyn Historii Sztuki” 33:1971 nr 2 s. 245-250; tenże. *Biały haft renesansowy ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 6:1960 s. 53-70; A. Wróblewska. *Arras z warsztatu Jakuba Gębelsa w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu*, „Studia Muzealne” 2:1957 s. 253-261.

czym źródłem były również ryciny a także wiadomości z kronik i dokumentów, obrazujące niekiedy sposób wykonania, rodzaj i surowiec tkaniny. Założeniem autorów *Zarysu historii włókiennictwa* było podanie w możliwie jak najszerszym ujęciu całokształtu wytwórczości włókienniczej na ziemiach polskich. Poruszono też problem tkanin importowanych, zwłaszcza tapiserii, tkanin jedwabnych włoskich, francuskich i wschodnich, związanych niekiedy, jak w przypadku arrasów wawelskich, z historią kultury polskiej.

Obszerny materiał zgromadzony w omawianym tu studium jest jednak nierównomiernie rozłożony co do wartości poszczególnych dziedzin włókienniczych. Zagadnienie tkactwa prostego i związanych z nim procesów technicznych zostało szczegółowo i obszernie omówione. Natomiast inne dziedziny włókiennicze, a w szczególności hafciarstwo, przedstawiono bardziej ogólnie, z podaniem niewielu, oczywiście najbogatszych i najcenniejszych obiektów. Jak wiadomo, ta piękna dziedzina rozwijała się przede wszystkim w sztuce kościelnej — najbardziej w średniowieczu, ale również w okresach późniejszych. Do naszych czasów dotrwała nieporównywalnie mała liczba zabytków hafciarskich, niemniej jednak daje ona bogaty obraz tej wspaniałej dziedziny sztuki rzemiosła artystycznego. Bogate, cenne hafty zebrane w muzeach diecezjalnych i archidiecezjalnych, a także w skarbcach kościelnych były i są prawdziwą skarbnicą wytwórczości hafciarskiej dla badaczy

Dwa rozdziały w omawianym tu *Zarysie historii włókiennictwa* poświęcone zostały hafciarstwu. Jeden traktuje o hafciarstwie od XIV do poł. XVII w., drugi o haftach XVII i XVIII-wiecznych. Okres wcześniejszy — romański zupełnie pominięto, a przecież zachowały się hafty z przelomu XII i XIII w. oraz z 2 poł. XIII w., jak fragmenty haftowanej stuley z Tyńca, Kruszwicy, fragmenty tzw. ornatu św. Jadwigi z Henrykowa⁴. Te niezmiernie cenne zabytki hafciarstwa romańskiego omówione zostały niedawno w pierwszym tomie *Sztuki polskiej*, niemniej jednak materiały odkry-

wcze znane były zapewne jeszcze przed wydaniem *Zarysu historii włókiennictwa*.

Niektóre informacje podane w *Zarysie* — jak np. „[...] ornat ze sceną ukrzyżowania z końca XV w., przypisywany fundacji Kazimierza Jagiellończyka, a przechowywany w skarbcu kościoła jasnogórskiego w Częstochowie”⁵ — budzą pewne zastrzeżenia. Opinia ta wydaje się być sprzeczna z materiałami źródłowymi, jakie znajdują się w archiwum paulinów na Jasnej Górze. Ornat z ukrzyżowaniem figuruje w wizytacji kard. Radziwiłła z dnia 20 IV 1593 r. jako dar archidiecezjalnego kościoła Najświętszej Maryi Panny w Krakowie⁶. Wzmianka ta nie tylko ustala ofiarodawcę i najprawdopodobniej fundatora w jednej osobie, ale rzutuje również na przypuszczenie o krakowskiej proveniencji ornatu jasnogórskiego.

Oprócz wymienionych w tym rozdziale licznych haftów średniowiecznych wypadłoby przedstawić również wiele cennych obiektów zachowanych w skarbcach, chociażby kościoła Mariackiego w Krakowie, w katedrze plockiej, gdańskim kościele N.M.P., skarbcu jasnogórskim oraz zebranych w muzeach kościelnych: w Diecezjalnym Muzeum w Tarnowie, Sandomierzu, Płocku, w Archidiecezjalnych Muzeach w Poznaniu i Wrocławiu. Znajdują się tam nie tylko cenne hafty, ale również godne uwagi tkaniny. Muzeum Diecezjalne w Sandomierzu przechowuje kilka ornatów z pięknych średniowiecznych aksamitów włoskich oraz rzadki okaz wzorzystego aksamitu hiszpańskiego. Ta sama uwaga odnosi się również do zespołu haftów późniejszych okresów.

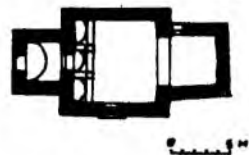
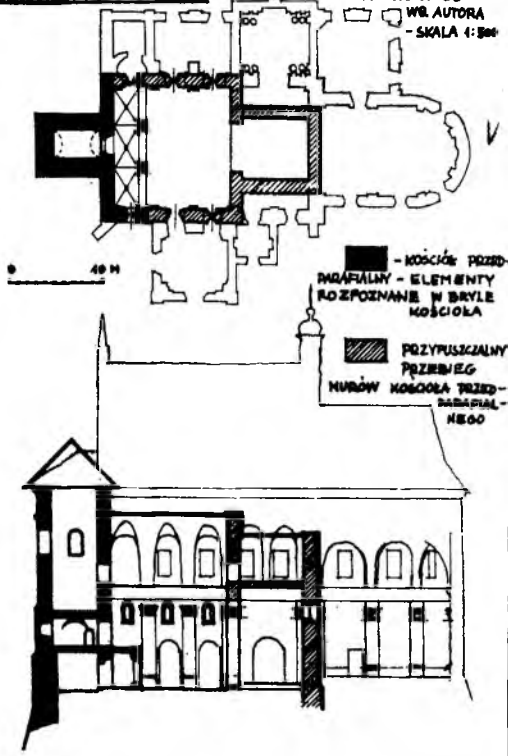
Zbyt skąpe jak dotąd i dość pobieżnie potraktowane publikacje z zakresu haftu polskiego stanowią poważną przeszkodę w bardziej szczegółowym i wyczerpującym opracowaniu tych zagadnień. Zapewne zaważyło to w dużej mierze nad objętością i zawartością rozdziałów dotyczących hafciarstwa. Niemniej jednak ogromną zasługą całego zespołu autorskiego *Zarysu historii włókiennictwa* jest usystematyzowanie jak też całościowe i chronologiczne ujęcie wszystkich dziedzin wytwórczości włókienniczej w Polsce aż po schyłek XVIII

⁴ *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*. T. 1. Pod red. M. Walickiego (1971) s. 294 n. i il. 1220-1228.

⁵ M. Taszycka. *Hafciarstwo*. W: *Zarys historii włókiennictwa*. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966 s. 257.

⁶ „[...] casula ex filo aureo contexta coloris lutei habens cruceum cum passione ab Archyepresbytero Cracovien B. Mariae Virginis exhibit” (*Miraculorum B.V. Monasterii Cestochoviensis*. T. 1: *Anno Domini MDXCIII die XX Augusti. Visitatio Radziwiłli Cardinalis ec* [...] k. 44).

**KAZIMIERZ DOLNY - PRÓBA REKONSTRUKCJI STANU
PIERWOTNEGO -
KOŚCIÓŁ PRZEDPARAFIALNY**

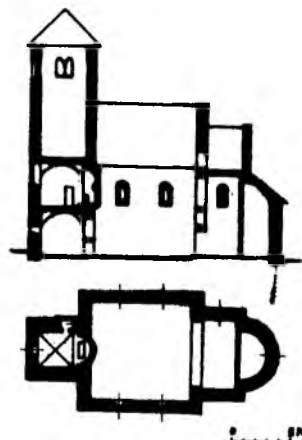
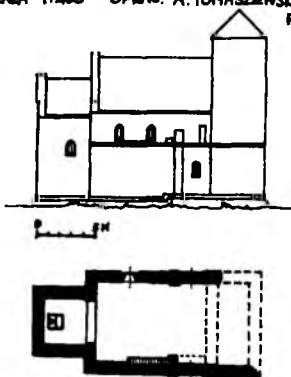

**GIEŁDO - KOŚCIÓŁ ŚW. JAKUBA - RZUT
I PRZEKROJ PODŁUŻNY - SKALA 1:400
WG. ZAP**

PRZEBYŁY AUTOR

**GOZŁICE - KOŚCIÓŁ PANNY MARII
REKONSTRUKCJA STANU PIERWOTNEGO
- SKALA 1:400 - OPRAC. A. TOMASZEWSKI**

PRZEBYŁY AUTOR

**WYSOCICE - KOŚCIÓŁ ŚW. MIKOŁAJA - RZUT NA
POZIOMIE PŁASZCZYźnie I PRZEKROJ PODŁUŻNY
REKONSTRUKCJA STANU PIERWOTNEGO
SKALA 1:400 - OPRACOWAŁ A. TOMASZEWSKI**

PRZEBYŁY AUTOR

2. Zestawienie przekroju wzdłużnego i rzutu pierwotnej bryły kościoła przedparafialnego w Kazimierzu Dolnym z innymi XIII-wiecznymi kościołami fundacji rycerskiej

Przekrój i rzut kościoła w Kazimierzu opracował autor. Giełdo wg ZAP; Gozłice wg Jamroza; Wysocice wg A. Tomaszewskiego

PRÓBA REKONSTRUKCJI PIERWOTNEJ BRYŁY KOŚCIOŁA W KAZIMIERZU DOLNYM

1. Próba rekonstrukcji pierwotnej bryły kościoła w Kazimierzu Dolnym

w. Mimo pewnych niedociągnięć i usterek dość jasno rysuje się obraz włókiennictwa, dziedziny najbliższej związanej z kulturą człowieka i również tak wzniosłej i ważnej jak architektura, rzeźba czy malarstwo. *Zarys historii włókiennictwa* jest jedy-

ną, jak dotąd, opublikowaną pozycją, ujmującą tak obszerny i różnorodny materiał włókienniczy w jednym całościowym opracowaniu.

Stanisława Gomuła

ŚW. BONAVENTURA 1274-1974. Volumen commemorativum anni septies centenarii a morte S. Bonaventurae Doctoris Seraphici cura et studio Commissionis Internationalis Bonaventurianaë. Grottaferrata (Roma) 1973 ss. XVI + 276, 128 il.

Przypadająca 15 VII 1974 r. 700-letnia rocznica śmierci św. Bonawentury była okazją do uczczenia serafickiego doktora księgą pamiątkową. Jest nią 5-tomowy *Volumen Centenarii Sancti Bonaventurae* nakładem Quaracchi. Cztery pierwsze tomy omawiają kolejno ikonografię, życie, myśli i dzieła Bonawentury, a tom V podaje w systematycznym układzie kompletną bibliografię świętego.

Tom I poświęcony ikonografii, który ukazał się w lutym 1973 r. jest opracowany przez znanego włoskiego historyka sztuki Francesco Petrangelo Papiniego. Jakkolwiek o szacie zewnętrznej omawianej pozycji zwykło się mówić pod koniec recenzji, w tym wypadku trudno nie zacząć od tej właśnie strony, tak silne bowiem jest pierwsze wrażenie wywołane zetknięciem się z tym dziełem! Elegancka oprawa, zgrabny format, doskonały papier, starannie przemyślany układ graficzny, a przede wszystkim znakomite i liczne reprodukcje (także barwne) składają się na wysoce estetyczną całość. Ojcom edytorom należą się słowa uznania i wdzięczności: *Il dottore seraffico nella reffigurazioni degli artisti* wymownie świadczy o ich miłości dla świętego. W *avant-propos* Étienne Gilson podkreślił doniosłość filozoficznego dorobku Bonawentury i głębię jego teologicznych spekulacji, przy czym szczególnie wyakcentował chrystocentryzm w jego nauce o zbawieniu. Druga przedmowa pióra P. Gerlacha OFM Cap jest bezpośrednim wprowadzeniem do ikonografii Bonawentury.

F.P. Papini omawiając przedstawienia Bona-

wentury w malarstwie, rzeźbie i tzw. sztuce małej (relikwiarze, drzeworyty itp.) podzielił cały dorobek artystyczny dotyczący świętego na trzy części: I — obejmuje dzieła włoskie, II — także włoskie, ale znajdujące się w Bagnoregio, miejscu urodzin i szczególnego kultu Bonawentury¹, a III — europejskie i amerykańskie. Autor wprowadza czytelnika w mało znany świat ikonografii bonawenturiańskiej, w którym dość często spotyka się dzieła o nieprzeczuwalnym pięknie i ekspresji, ukazujące rozwój i przeobrażenia ikonograficzne, a swoim wszechstronnym komentarzem ułatwia ich zrozumienie. Bonawentura, teolog i mistyk², nigdy nie należał do popularnych świętych. Lud, który go nie znał, nie miał jego podobizn, dlatego też jego przedstawienia spotyka się prawie wyłącznie w obiektach przeznaczonych dla zakonów franciszkańskich. Tak w życiu jak i w sztuce silniej niż osobowość Bonawentury oddziaływała jego twórczość literacka typu ascetyczno-mistycznego³, stąd też ikonografia jego w okresie przed kanonizacją (1482 r.) kształtowała się prawie wyłącznie pod wpływem jego pism. *Il dottore seraffico* unaocznia tę prawdę i pokazuje, jak płodny dla sztuki okazał się zwłaszcza jego traktat *Lignum vitae*, będący komentarzem do słów *Apokalipsy*: „Drzewo życia rodzące 12 owoców, wydające swój owoc każdego miesiąca, a liście drzewa służą do uzdrowienia narodów” (22, 2-3). Artyści XIV i XV w. oczarowani symboliką wykładu Bonawentury stworzyli urzekająco piękne kompozycje o nieprzemijającej wartości artystycznej, w których sam Chrystus

¹ Przejawem tego kultu jest między innymi wydawany w Bagnoregio od 1953 r. periodyk „Doctor Seraphicus”.

² E. Longpré. *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique*. T. I. Paryż 1934 s. 1768-1843.

³ Wpływ na sztukę wywarły zwłaszcza: *Itinerarium mentis in Deum, Lignum Vitae, De 5 festivitibus Pueri Jesu, Vitis Mystica* i *Meditationes Vitae Jesu*.